

КАРАКАЛПАК ЭПОСЛАРЫНЫҢ ЖЫЙНАЛЫҢЫ, БАСЫП ШЫҒАРЫЛЫҢЫ ХӘМ ИЗЕРТЛЕНИҢҮНДЕ СЫРТ ЕЛ АЛЫМЛАРЫНЫҢ ТУТҚАН ОРНЫ

Г.К.Алламбергенова - өз бетинше излениүши

Әженияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: каракалпак достонлары, XVIII аср ўрталари, чет эл тадқиқотчилари, Ўрта Осиё халқлари тили, фольклори, тарихи, этно-графиясиға қизикишлар: Муравин ва Гладышев, П.Рычков, XIX аср 60-йиллари, Ш.Валиханов: «Еркосай», «Едиге», Г.Вамбери: «Юсуф-Ахмет» («Чаготой этюдлари»), XX аср 20-йиллари Валиди Тоған ва «Едиге», В.М.Жирмунский ва каракалпак адабиётининг типологик ўрганилиши, XX асрнинг 80-90-йиллари, Хельсинки, каракалпак эпосларининг тадқиқот ҳолати, XX асрнинг 20-йиллари, Валиди Тоған ва каракалпак халқ достони «Едиге», XX асрнинг 70-90-йилларидаги достоншунослик: В.М.Жирмунский ва туркий халқлар эпослари, Карл Райхл ва «Едиге», «Шарьяр», «Ғарип Ашық».

Ключевые слова: каракалпакский эпос, середина XVIII века, зарубежные исследователи, интерес к языку, фольклору, истории и этнографии народов Средней Азии, Муравин, Гладышев, П.Рычков, 60-е годы XIX века, Ш.Валиханов: «Еркосай», «Едиге», Г.Вамбери: «Юсуф Ахмет» (Чагатайские этюды), 20-е годы XX века, Валиди Тоған и «Едиге», В.М.Жирмунский и сопоставительно-типологическое изучение каракалпакских народных дастанов, 80-90-е годы XX века Хельсинки, исследование эпосов в 70-90-е годы XX века, В.М.Жирмунский и эпосы тюркоязычных народов, Карл Райхл и каракалпакские народные эпосы «Едиге», «Шарьяр», «Гарип ашык».

Key words: Karakalpak epos, the middle of the XVIII-th century, foreign scientists, interest to the language, folklore, history and ethnography of the people of Central Asia, Muravin, Gladishev, P.Richkov, the 60-th of the XX-th clutury, «Erkosai», «Edige» by Sh.Valikhanov, «Yusuf-Akhat» (Chagatai etudes) by G.Vamberi, the 20-s of the XX-th century, Validi Toğan and «Edige», V.M.Jirmunskiy and the comparative study of Karakalpak folklore eposes in the typological plan, the 80-90-s of the XX-th century Helsinki, the study of eposes in the 70-90-s of the XX-th century, V.M.Jirmunskiy and eposes of the Turkis peoples, Carl Reikhel and the Karakalpak folklore epos «Edige».

Бүгинги күнде 100 томлығы жарық көрген, тек дэстанлық шығармаларының өзи жүзден аслам, мазмуны хэм көлеми жағынан оғада бай, түрли жанрлық, формалық, көркемлик өзгешеликлерге ийе данышпанлық хэм гөззалық тымсалы болған каракалпак халық көркем аўызеки дөретиўшилигине деген жәхән жәмийетшилигиниң қызығуўшылығы жүдә ертеден - XVIII әсирдиң 40-жылларынан басланғанлығы фольклор хэм әдебиет изертлеўшилеримиз ушын хеш таң қаларлық пикирлер емес. Бирак, биз бул мақаламызда усындай мағлыўматларды келтириў менен шекленип қалмай, сол изертлеўлердиң бизиң бай фольклорымыз бенен әдебиятымызды, соның ишинде эпосларымызды жәхән халықларына таныстырыўда атқарған хызметлери менен тутқан орнына ғана тоқтап өтпекшимиз.

Хақықатында да, каракалпак эпосларын жыйнап, бастырып шығарыўда, үйрениўде, сол арқалы оны дүнья халықларына таныстырыўда, хәтте, эпослық мийрасларымыздың бүгинги күнге шекем жетип келип, сақланыўында узақ-жақын шет алымларының хызмети айрықша болды. Мысалы, XIX әсирде Ш.Ұәлиханов, Г.Вамбери, XX әсир басында А.И.Беляев усаған илимпазлардың «Алпамыс», «Едиге», «Қоблан», «Юсуф-Ахмет» усаған көп ғана дэстанларымызды жазып алып, бастырып шығарғанлығы, олар хаққында дэслепки илимий пикирлер де билдиргенлиги хаққында усы қатарлар авторының бир қатар мақалаларын да [2] кең түрде тоқтап өтилген.

Дурыс, эпослар сан хэм сапа жағынан каракалпак фольклорының ең көп, ең ири хэм мазмуны жағынан бай, соның менен бирге, көлемли эпикалық жанры болғанлықтан, ең көп изертленген мәселе объектлериң бири де болып есапланады. Буның айкын мысалы сыпатында көрнекли фольклор таныўшылар Н.Дәўқараев, Қ.Айымбетов, И.Сағитов, К.Максетовлардың мийнетлеринен тартып Ә.Алымов, А.Әлиев, С.Бахадырова, К.Алламбергенов, Ж.Хошнизов, К.Палымбетов, Ж.Низаматдинов, Х.Жаксымовалардың алып барған изертлеў жумысларын [1] көрсетиўге болады.

Бул жумыслар, әлбетте, биринши гезекте фольклорымыз тарийхында эпослардың орны гиреўли екенлигин, соған сай эпостаныўдың да әдеўир жетилисип, фольклортаныўдың арнаўлы хэм бир тутас жүйели (системалы) үйренилип атырған әхмийетли тараўлары хэм мәселелериниң бирине айналғанлығын көрсететуғынлығы турған гәп.

Эпосларымыздың изертлениў тарийхына еле де тереңирек үңилсек, бул табыслардың дереклери буннан да арырақта екенлигине көз жеткизиўге болады. Бул орында каракалпак эпосларының узақ-жақын сырт ел илимпазлары тәрәпинен үйренилиўиниң әхмийети үлкен екенлигин айтып өтиў илимий ҳуждан хэм қалысана пикирлеў жүзесинен оғада дурыс және де максетке муўапық болып есапланады.

Усы көзқарастан каракалпак эпосларының сырт ел илимпазлары тәрәпинен жыйналыў, басып шығарылыў мәселелерине бир нәзер таслайтуғын болсақ, бул ислердиң булақ баслаўлары XVIII әсирдиң 40-жылларына барып ушласатуғынлығын көриўге болады.

Дурыс, бул дәўирлерде каракалпак эпослары, улыўма фольклор дүньясы фольклортаныўда турақлы хэм басқышпа-басқыш алып барылатуғын арнаўлы изертлеўлер объекти болған жоқ еди. Бирак, сырт ел алымларының XVIII әсирдиң 40-жылларынан басланатуғын халқымыздың тили, фольклоры, тарийхы, этнографиясына болған

қызығуўшылығы - оның эпосына деген қызығуўшылық та болып табылады. Себеби, дэслепкилерден болып каракалпак аймақларында болған орыс изертлеўшилери Муравин хэм Гладышев (1740-41-ж.ж.), П.Рычков (1759) хэм т.б.лардың халық арасындағы жүргизген этнографиялық жазыўларындағы фольклорлық жанр хэм формалар дизимин өзлери жыйнап, бастырып шығарған туркий халықлар фольклоры үлгилери - миф, ертеке, аңыз, терме, толғаў хэм т.б. жанрлық формалар менен бир қатарда фольклордың ең ири эпикалық жанры болған эпослардан алынған үзинди қатарлар менен де тастыйықлаўға болады [8].

XIX әсирдиң 60-жылларында болса каракалпак эпосларының узақ-жақын сырт еллерге таныла баслаўына, анығырағы, бул эпосларға орыс, венгер илимпазларының дықкатының аўдарылыўына себепши болған биринши изертлеўши - қазақ халқының уллы перзенти, белгилли энциклопедист алым Шоқан Ұәлиханов болды.

Ш.Ұәлихановтың туркий халықлар эпосларын жыйнаўшы, бастырып шығарыўшы сыпатындағы дэслепки илимий адымлары оның 1857-жылдағы Алатаў қырғызларына саяхатынан басланды. Ол усы сапарында қырғыз халық поэзиясы менен жақыннан танысып, қырғыз халқының атаклы дэстаны «Манас» бойынша илимий жазыўлар жүргизиў бахтына миясар болды, бул дэстанның өзи жазып алған вариантының айырым бөлимлерин («Көкетайдың өлими хэм оның аслары») орыс тилине аўдарып бастырып, дэстан хаққында дэслепки илимий пикирлерди де билдиреди. Алым өзиниң бул пикирлеринде «Манас» эпосының дала «Иллиадасы», «қырғыз фольклорының энциклопедиялық топламы» екенлигине айрықша әхмийет берип өтеди [6].

Ш.Ұәлиханов, мине, усы жыллардан баслап қазақ, каракалпак эпосларын жыйнап, бастырып шығарыў жумысларына да белсене кирисип, бул бийбаха мийрасларды шет ел алымларының нәзерине усыныў бойынша да бир қанша бахалы илимий мийнетлер исledi. Хақықатында да, профессор Қ.Максетовтың әдил баха бергениндей, каракалпак эпосларының изертлениўинде Ш.Ұәлихановтың мийнетлери айрықша [12:152]. Оның мийнетлери каракалпак, қазақ эпосларын, улыўма, туркий халықлар фольклорын тарийхий-типологиялық жобада үйрениўде бүгинги күни де өз әхмийетин жойытқан жоқ. Оның үстине, каракалпак эпосларының XIX әсирде биринши жазып алыныўы хэм бастырылып шығарылыўы да усы Ш.Ұәлихановтың аты менен тикелей байланыслы болып, ол Сырдарья каракалпаклары арасына болған сапарларында «Ер Қосай», «Едиге» дэстанларын жазып алыўға миясар болады. Профессор Қ.Максетовтың көрсетиўинше, Қурбанбай жыраў жырлаған «Ер Қосай» дэстанының сюжети де тап усы Ш.Ұәлиханов жазып алған «Ер Қосай» мазмунына туўра келеди [12:153].

Усындай пикирлерди Ш.Ұәлиханов жазып алған «Едиге» дэстанының үш вариантының бири - каракалпак версиясы бойынша да келтирип өтиўге болады. Мысалы, профессор К.Алламбергеновтың көрсетиўинше, «Ш.Ұәлиханов XIX әсирдиң 60-жыллары Сыр бойындағы каракалпаклар арасында болып, олардан халық аўыз әдебиятының көп ғана түрлерине қоса «Едиге» дэстанының бир вариантын жазып алады хэм өзи русшалап баспаға таярлаған «Едиге» жырларының кириспесин каракалпаклар хаққында аңыздан баслайды» [3:4].

В.М.Жирмунский бул вариант текстиниң эпосты буннан

былай да изертлөүдә филологиялык (тил һәм әдәбий көркемлик) жактан жүдә итибарлы һәм архетипке бир канша жакын келетүгүнлүгүн айта келип, оны, ноғай варианты болса керек, деп шамалайды [9:351]. Бирақ, К.Алламбергеновтың көрсөтүшүнше, бул мәселегә Н.Дәүкараев киргизген аныктык ҳақыйкатлыкка оғада жакын. Себеби, Н.Дәүкараев Ш.Ұәлиханов жазып алған һәм бастырып шығарған «Едиге» жырының үш вариантының бириниң карақалпақ халық версиясы варианты екенлигине хеш гүман келтирмейди, керисинше бул мәселегә аныктык киргизип: «1905-жылы профессор В.М. Мелиоранский «Едиге» жырының кыргызша-карақалпақша вариантын бастырып шығарды. Бул вариант Ш.Ұәлиханов жазып алған вариант» деп тастыйклайды. Илимпаз, соның менен қатар, «Едиге»ниң карақалпақ версиясы вариантлары екнши рет профессор И.Н.Березин тәрәпинен 1862-жылы жазып алынғанлығын да айтады [3:3,7].

Улыўма, бул фактлер сырт елли алымлардың карақалпақ эпосларына деген қызығушылығы жүдә ерте дәуирлерден берли орын алып қиятырғанлығын көрсетиў менен бирге, карақалпақлардың фольклор туўындыларын, соның ишинде эпослар дәретиге, кеңирек етип айтқанда, сөз һәм саз өнерине, көркем өнерге оғада укыплы талантлы халық болғанлығын да көрсетип турады. Соныктан да Ш.Ұәлиханов Сыр бойы карақалпақлары арасынан жазып алған фольклорлық материаларына терең талқы жасай отырып, бул халыққа «Қарақалпақлар сахрадағы биринши шайырлар һәм қосықшылар» деп баһа берген еди [6:223].

Бул пикирлер, әлбетте, Ш.Ұәлихановтың карақалпақ дәстанларын биринши жыйнаўшы, бастырып шығарушы сыпатында ғана танытып қоймастан, оның карақалпақ дәстанларының дәслепки изертлөүшиси екенлигинен де дәрек берип турады. Мысалы, Ш.Ұәлихановтың карақалпақлар, карақалпақ фольклоры, карақалпақ эпослары, жыры, қобыз, Сыпыра жыраў ҳаққындағы пикирлери, мине, усындай илимий тереңлиги менен көзге тасланатуғын изертлөүлер болып табылады. Оның бул пикирлери 1904-жылы Санкт-Петербургте Н.И.Веселовский редакциясында басылған «Записки императорского русского географического общества по отделению этнографии» [6:241] деген китаптың XXIX томында берилген. Ш.Ұәлихановтың бул томда басылып шыққан мийнетлери мазмунына қарағанда, эпосларда, соның ишинде «Едиге», «Ер Қосай» дәстанларында келтирилген қахарманлардың атлары тарийхый көзқарастан да үлкен қызығушылық туўдырады. Оның көрсетиўинше, «бул рапсодия ески дала жаўынгерлериниң барлық тактикасы менен стратегиясын толық баян етиўи менен де дыққатты өзіне тартады.» [6:242].

Бунда Ш.Ұәлихановтың рапсодияны «жыр» деп түсиндирме берип кеткен пикирлериниң бүгинги фольклортаныў, соның ишинде, эпостаныў илими ушын да әҳмийети оғада уллы екенлигин айтып кетиў орынлы. Ҳақыйкатында да, Ш.Ұәлихановтың атап өткениндей, көпшилик батырлық жырларында қара сөз бенен жыр, поэзия аралас келип отырады һәм бунда айырым жағдайда батырдың туўылып өсиў, батыр болып жетилисиў һәм қахарманлық етиў мотивлерин баянлаўға арналатуғын эпизодлар қара сөз бенен берилсе, поэзия, жыр қатарлары қобыздың жәрдемінде атқарылып, қахарманлардың өз-ара сөйлескенлерин беретүгүн орынларда кеңнен қолланылады [6:243].

Буннан тысқары, Ш.Ұәлиханов бул орынларда жыраўлар генеологиясы, шежиреси мәселесине де айрықша әҳмийет берип, Ноғайлы дәуириндеги карақалпақ жыраўларының түп сағасы Соппаслы Сыпыра жыраў екенлиги ҳаққында да мағлыұматлар береді. Оның көрсетиўинше, легендарлық қахарманға айланып кеткен бул жыраў Тохтамыс, Алтын Орда дәуириниң жыраўлар мектебиниң ең ири ўәкили болып, өзиниң өткир һәм ашшы ҳақыйкатлыкқа толы жырлары менен хан, бийлерди де тартынбай сынға алып, көркем сөздин күши менен талай-талай хан тахтарын теңселткен қарамағайлы, тарийхый тулға болған. Алым буның айқын мысалы сыпатында «Едиге» дәстанындағы Нураддинниң қахарманлықтарын, батырлығын мақтап жырлаған жыраў өмирине тийисли ўақия эпизодларын, яғний Тохтамыстың алдында ханның қас жаўы Едиге батырдың баласы Нураддинди тайсалмай турып мақтаған жерлери, сонда Тохтамыстың ашыўы келип «Әй, мырылдамасан-ә!» деп жыраўға бақырған пайығларын келтирип кетеди [6:245].

Ең баслысы - Ш.Ұәлиханов бул эпосларға байланыслы пикирлериниң барлығында карақалпақ фольклорына үлкен

ҳүрмет пенен қараған һәм сол арқалы карақалпақ халқының сөз һәм саз өнерине жоқары баһа берген. Оның көрсетиўинше, «Қарақалпақлар сахрадағы биринши шайырлар һәм қосықшылар болып есапланады» [6:264]. Қосық дүняны гезип жүрип, бир күни Сырдың арғы тәрәпиндеги карақалпақлардың қонысына қонақ болыўға ирилген. Көрмеген һәм еситпеген қонақтың келгенлиги ҳаққындағы хабар оқтың тезлигиндей һәмме трепке тарап кеткен. Есапсыз көп санлы карақалпақлар бахытлы аўылға жыйналып, ҳайран қаларлық қонақты кеш басланыўдан таң атқанша, қосық шаршағанша һәм укылаўға жатқанша тыңлаған. Саз даўыслы қонақтың мыңлаған гүрриңлерин, хикаяларын, қосықларын, тарийхларын көп санлы карақалпақлар есинде сақлаған» [6:246].

Ш.Ұәлихановтың, мине, усы мийнетлеринен келип шығып профессор К.Максетов оны «карақалпақ фольклорын биринши изертлөүши» [12:155] деп баҳалайды.

Ҳақыйкатында да, түркий халықлар эпосларына, соның ишинде карақалпақ эпосларына болған узақ-жақын сырт ел алымларының қызығушылығы шын мәнисинде усы Ш.Ұәлиханов мийнетлеринен басланды десек қәтелеспеген болар едик. Мысалы, жоқарыда айтқанымыздай, В.Мелиоранский Ш.Ұәлиханов жазып алған дәстанының текстин 1905-жылы «Сказание об Едиге и Тохтамысе» деген ат пенен бастырып шығарса, А.С.Самойлович 1908-жылы Хожелиге келип, Шыңғысханның Хорезмди басып алыўы ҳаққындағы китапқа, сондай-ақ «Хорезмнама» деген үзинди дәстанға, Ш.Ұәлихановтың тәсиринде И.А.Беляев жазып алған фольклорлық материалларға, соның ишинде «Едиге» дәстанына үлкен әҳмийет береді [14:1-31]. Ҳәтте, усы алымлардың ишинде И.А.Беляев өзиниң тиккелей Ш.Ұәлихановтың тәсиринде карақалпақ эпосларына қызығып қалғанлығын ашықтан-ашық айтып: «Қарақалпақлар сахрадағы биринши шайырлар һәм қосықшылар» деп Ш.Ұәлиханов дурыс айтқан екен» [5:264] деген тастыйклаўшы пикирлерди де билдиреди.

Ҳақыйкатында да, дәстанның карақалпақ версиясы варианты (Бекимбет жыраў варианты) 1903-жылы Шымбайдың Шериўши аўылынан И.А.Беляев тәрәпинен жазып алынып, 1917-жылы Ашхабадта бастырылып шығарылады.

И.А.Беляевтиң архивин изертлеген илимпаз О.Юсуповтың көрсетиўинше, ол усы сапарында Көк Арал деген шарўа аўылында жасаўшы Юсупов Бабажан деген карақалпақтан Бердақтың «Шежире» дәстанын, Нөкис аўылын жасаўшы карақалпақ пұхарасы Әсербайдан (Ушурбайдан) «Юсуп-Ахмед» дәстаны менен бирге «Шыңғысхан ҳаққындағы аңыз»ды жазып алады [15:102].

XIX әсирдиң 60-жылларында Ш.Ұәлиханов пенен бир қатарда карақалпақ эпосларының узақ-жақын сырт елдерде танылыўына белсене хызмет көрсеткен илимпазлардың және бири - Батыс Европалы, белгили венгер илимпазы Герман Вамбери болды. Г.Вамберидиң Орта Азияға саяхаты сапарына байланыслы келип шыққан мийнетлеринде карақалпақлардың келип шығу тарийхы, этнографиясы ҳаққындағы мағлыұматлар менен бир қатарда мәдениаты һәм әдебияты бойынша да айырым материаллар бериледи. Буның айқын мысалы сыпатында оның XIX әсирдиң 50-жылларының орталарынан басланған Орта Азияға саяхатлары дәуиринде, анығырағы, Хийўадан Қоңыратқа, Қоңыраттан және Хийўаға дейин ислеген сапарларында халық арасынан жазып алған «Юсуп-Ахмет» дәстанын келтириўдиң өзи жеткиликли.

Ҳақыйкатында да, Вамбери усы саяхатында Қарақалпақстанға келеди һәм карақалпақлар менен де танысады, соның ушын да ол өз илимий мийнетлеринде сол туўралы көзи менен көргенлерин жазған [10:8]. Академик С.Камаловтың көрсетиўинше, Вамбери өзиниң «Орта Азия очерклери», «Орта Азия бойынша саяхатқа қосымша», «Шығыстың турмысы, әдет-ўрпалариниң очерки» [7] деген китапларында Орта Азия халықларының фольклоры, соның ишинде карақалпақларға да ортақ болған «Юсуп-Ахмет» дәстаны ҳаққында да қызыклы мағлыұматлар береді [10:25].

Ол «Юсуп-Ахмет» дәстанын Орта Азия халықлары арасында ең кең тарқалған эпослық шығарма деп есаплайды. Оның жазыўынша, «Юсуп-Ахмет» дәстаны карақалпақлар арасында да оғада сүйип тыңланатуғын көркем дәретпе болған, карақалпақлар бул шығарманы өзлериниң дәстаны сыпатында баҳалаған [7]. Хорезм, карақалпақ аймақларындағы халықлар арасынан жазып алынған «Юсуп-Ахмет» дәстанын Вамбери немис тилине аударып, 1911-жылы

Будапештте түп нускасы менен толық бир кітап етип шығарған.

Вамберидиң «Орта Азия очерклері» мийнетінде бұл дәстанның прозаға айналған қысқаша мазмұны келтіріледі. Неміс тілінде кітап халында жерияланған дәстан соң орыс тіліне де аударылады. Міне, усы орыс тіліне аудармаланған «Юсуп-Ахмет» дәстаны тексти үзінділерін С.Камалов өзінің «Вамбери қарақалпақтар хақында» [10] деген мийнетінде қарақалпақ тіліне аударып беріп, үлкен сауап ис иседе. Себеби, бұл орысша аударма венгер алымы Вамберидиң илимий іскерлігінен ғана дерек беріп қоймастан, қарақалпақ фольклоры хәм фольклористикасына қосылған үлкен үлес болып та табылады. Биз Вамберидиң Қоңыратта болған сапарында жазып алған бұл дәстан вариантын усы аудармада оқыу арқалы бұл текст пенен дәстанның қарақалпақша версиясы аралықтарындағы типологиялық жақынлық хәм ұқсаслықтарды айқын көриймізге болады. Мысалы, Вамбери бастырып шығарған аударма текстіндегі келтірілген халық қосықтары менен дәстан ұақыяларындағы салт-дәстүрлік мотивтерді сүүретлейтуғын эпизодлар Вамбери бастырып шығарған вариантың қарақалпақ версиясына жүдә жақын екенлігінен дерек беріп турады.

Дәстанның Вамбери жазып алып, бастырып шығарған бұл варианты менен қарақалпақша версиясы арасындағы жақындықтарды ұсылайынша типологиялық жобадан салыстырып үйреніу, әлбетте, келешектегі баслы ұазыйпаларымыздың бири. Деген менен, ұсының өзі де ұзақ сырт ел алымларының, анығырағы, Батыс Европа халықтарының қарақалпақ эпосларын үйреніуге болған қызығышылығы Г.Вамберидиң усы мийнетлеринен басланды, деп жуумақ жасауға толық тийкар бола алады.

Усындай вариант, версиялар аралық жақынлықтарына бола профессор Қ.Максетов бұл дәстанның 300 жыл дауамында қарақалпақтар арасында айтылып, халқымыздың миллий эпосына айналып кеткенлігі [11:270] мәселесине айрықша тоқтап, дәстанның Хорезм ойпатында жасаушы түркий халықтардың бәршесине ортақ екенлігі хақында төмендегідей пикирлерді билдірген еді: «Юсуп-Ахмет» дәстаны, фольклорлық хәм мифологиялық хәдийселерді былай қойғанда, XVI-XVII әсирлердегі Хорезм халықтарының тарихый тәдирин сүүретлеуде, сондай-ақ олардың күдіретлі бир халыққа биригіу идеясын көтеріуде, халықтың ең хасыл поэтикалық дәретпелерге ұқыплы екенлігін көрсетіуде, бахалы көркем дәретпелердің миллий шеғараларды мойындамайтуғынлығын дәліллейуде ең айқын мысаллардан есапланады» [11:279].

Бұл, әлбетте, «Юсуп-Ахмет» дәстанның миллий версияларына, соның ишінде Г.Вамбери жазып алып, бастырып шығарған вариантқа да берілген ең әдил баха екенлігі дауыс.

Улыұма, XVIII әсирдің 40-жылларынан XIX әсирдің ақырына дейінгі ұақыт аралықтарын қарақалпақ эпосларының ұзақ хәм жақын сырт ел алымлары тәрәпинен жазып алыныуы, бастырылып шығарылуы хәм үйренілуінің дәслепкі дәуіри деп атаса болады. Ал, Ш.Ұәліханов, Г.Вамберилер болса усы эпослардың сырт елдерде буннан былайда үйренілуіне илимий жәмийетшіліктің қызығышылығын оятқан дәслепкі ізертлеушілер болып табылады.

Аты атап өтілген алымлар баслаған бұл үлкен баслама XX әсирдің 20-жылларынан баслап басқа да сырт ел алымлары тәрәпинен және де күшлірек хәм бурынғы дәуірлерге қарағанда да бир қанша толық, арнаулы илимий мақсеттер менен системаласқан халда тутас дауам еттирилді. Бұл бағдарда айрықша Валиди Тоған, Виктор Максимович Жирмунский хәм Карл Райхллардың хызметтері айрықша болды.

Бұл үш алымның қарақалпақ эпостанығындағы хызметтері, биріншіден, басқаларға ұсамаған айрықшалығы менен ажыралып турса, екіншіден, үшеуі қарақалпақ эпосларының сырт елдерде үйренілуінің XX әсирдегі үш үлкен басқышы хәм үш ири сыпатлы белгиси хақында да дерек беріп турады. Атап айтсақ, атақлы башқұрт илимпазы Валиди Тоғанның қарақалпақтар хәм оның фольклоры, соның ишінде эпослық шығармалары менен танысыуы XX әсирдің 20-жылларына тууы келеді, яғный оның қарақалпақ эпостанығындағы хызметі- миллий мийрасларды, миллий қадириятларды хәр кандай идеологиялық кемситіулерден қорғау ұшын гүрес дәуірлері менен тығыз байланыслы болады. Себеби, аты дүньяға белгілі тюрколог Валиди Тоған өткен

әсирдің 20-жылларында кеңес хукіметиниң миллеттер мәселеси бойынша сиясаты менен келіспей, хукім сүріп турған дүзимге қарсы болады. Башқұртстанда жууаплы хызметін таслап, жана хукіметтен биротала бас тартады. Ол Түркменстан, Өзбекстан, Әзербайжан жерлеріне астыртын келіп, халықтың жағдайы менен танысады. Сол сапарында Хожели, Нөкис, Шымбайда болады хәм жүрген жерінде жырауларды тыңлап, халықтың талантлы адамларынан фольклор үлгілерін жыйнап жүреді. Шымбайға келгенінде, оған Нұратдин деген жырау «Едиге» дәстаннын жырылап береди. Валиди Тоған жыраудың репертуарына жүдә қызығып қалады. Ол жыраудан «Едиге» дәстаннын жазып алады. Арадан бираз жыллар өткенде, ол Болгарияда ноғай жырауынан «Едиге» дәстаннын тыңлайды. Сонда Шымбайдағы қарақалпақ жырауы ядына түседі, «Қарақалпақ жырауы «Едиге»ни айрықша йош пенен жырылаған еді» дейді [4]. Валиди Тоғанның усы «айрықша йош пенен айтқан» жырауы Шоқанға «қарақалпақтар-сахра бүлбилери» деген пикирлерді жырлаған болыуы керек.

Енді түркий халықтар, соның ишінде қарақалпақ эпосларын XX әсирдің 60-70-жылларында типологиялық салыстырмалы жобадан изертленген атақлы рус алымы, көрнекті тюрколог В.М.Жирмунский хақында айтатуғын болсақ, ол қарақалпақ жырауын қандай жағдайда тыңлады, бұл жөнінде анық материал қолымызда жоқ. Ол илимий форумлардың бирінде Қыас жырауды тыңлаған болыуы керек. Оның «Тюркский героический эпос» мийнетінде «Едиге» дәстанның мазмұны бойынша толық варианты қарақалпақтарда» [9:353] деген сөзи дәстанға емес, ұлыұма қарақалпақ жыраушылық өнерине берілген жоқары баха.

Ол өзінің түркий халықтардың қахарманлық эпосларын изертлеуге бағышланған көлемлі бұл мийнетінде қарақалпақ эпослары хақында да қуңлы пикирлер билдіреді [9:190-209; 351-386]. Атап айтсақ, усы мийнеттегі «Алпамыс» дәстанның генезиси хәм тарихыйлығы» деген мақаласында дәстанның түркий тиллес халықтар арасында тарқалған барлық миллий версияларын «Қорқыт ата кітабы» менен салыстырмалы-типологиялық таллау іслеп, соның нәтижесінде, барлық миллий версиялар генезиси бир нокатта- «Қорқыт ата кітабын»дағы «Бәмси-Байрақ хақындағы жыр»ға барып ұшласады, демек, барлық миллий версиялардың сюжеттік негизин усы жыр қурайды, деген жуумаққа келеді [9:584-605].

В.М.Жирмунский кең көлемлі салыстырмалы-типологиялық изертлеу жұмысын «Едиге» дәстанны бойынша да алып барды. Оның түркий тиллес халықтардың қахарманлық эпосын изертлеуге бағышланған жоқарыда аталған көлемлі мийнетінде «Едиге» хақында дәстан» деп аталатуғын бөлімі тикелей усы мәселеге бағышланғанын көреміз. Ол бұл мийнетінде эпостың ноғай, башқұрт, татар, қарақалпақ, қазақ, версиясы варианттарын өз-ара салыстырып изертлеп, барлық миллий версиялар генезиси бир тарихый дәуір ұақыясы, яғный XIV-XV әсирлердегі Алтын Орда ханлары менен Мауереннахр хукімдарлары арасындағы талас-тартыстар, Әмир Темір менен Едигениң бирлескен түрк мәмлөкетшілігін дүзіуде Тохтамысқа қарсы алып барған гүреслері сюжеттік негіз болғанын дәстиярлы дәліллей берді [9:360].

В.Тоған, В.М.Жирмунскийлер баслаған бұл сауаплы ис XX әсирдің ақырлары менен XXI әсир басларына келіп ұзақ сырт ел алымлары тәрәпинен табыслы дауам еттиріле баслады. Бұл дәуірлерде эпосларды ұзақ шет ел халықтары тиллеріне аударыу, бастырып шығарыу хәм оны жанлы фольклор мысалы сыпатында үйреніу іслерінде Бонн университеті профессоры, Германиялы немец алымы Карл Райхлдың хызметтері айрықша болды.

Бай ғәзійнени өз көзі менен көріп, қулағы менен еситіу, жүрегі менен сезініу ұшын Карл Райхл усы дәуірлерде бир неше мәртебе Қарақалпақстанға келді. Ол қарақалпақ нақыл-мақалларын немец тіліне аударған ұақытлары ма, қарақалпақтар тарихын, қарақалпақ жырауларын, қарақалпақ халқының бай ауыз әдебияты хақында илимий мийнеттерден оқыған ұақыттарында ма, қуласы, онда жыраудың атқарғанын тыңлау, жанлы фольклорлық жөнелисти өз көзі менен көріу әрманы тууылды. Бирак, бұған жетіу ұшын оған ұзақ ұақытлар керек болды. Усы мақсетте ол Қарақалпақстанға дәслеп 80-жыллары келді. Оның әрманы орта әсирлік искусствоның хәзиргі заманда сақланыуын дүньяға танытыу, сол искусствоны бұзбай сақлап қиятырған қарақалпақ жырауын көріу, оның репертуарын жазып алыу еді. Алым бұл ұллы мақсетине ақыры еристи. Шоманайда жасаушы Жумабай жырау Базаровты көрді, оның үйіне барып,

«Едиге» дастанын магнитофонга жазып алды, баска да каракалпак алымдарынан бурын жазып алынган видеотасмаларды алды, бул ҳар қыйлы ўақытта, ҳар қыйлы шараятларда айтылган жыраў сөзлерин (жырларын) бир-бири менен салыстырып, эпостың мудары өсип-өзгериўде болып туратуғын жанлы фольклорлық жөнелис екенлигин анықлады [13]. Жыраўдан эпостың усылайынша жазып алыныўы Европа илими ушын ғана емес, Шығыс илими ушын да үлкен жаңалық еди. Ол «Едиге»ни тек тексти менен ғана емес, музыкасы, артистлик атқарылыўы менен жазып алды. Бул илим ушын үлкен баҳалы мийнет еди [4].

К.Райхл дүнья илими ушын үлкен жаңалықты ашты. Ол әйемги заманнан берли көшпели турмыста кәлиплескен эпостың ауызкеи атқарыўшысы жыраўдың дәретийшилигиниң ишки дүньясы менен дүнья илимин таныстырды. Ол усы менен дүнья илиминде жаңа бет ашты. А.Н.Веселовский айтқан жанлы эпикалық процессти өз көзи менен көрип, бул процесс қалай атқарылатуғынын изертledi. К.Райхл каракалпак эпосларын жазып алған шет ел илимпазлары И.А.Беляев, А.Диваевтан соңғы илимпаз сыпатында фольклортаныў тарихына кирди.

Усы орында: «Неге К.Райхлды каракалпак жыраўынан өзи келип жазып алыў кызыктырды?» деген сораў туўылады. Бул сораўдың шешимин 2008-жылы Финляндия пайтахты Хельсинки қаласында К.Райхлдың Жумабай жыраў Базаровтан өзи жазып алған варианты ағылшын тилинде шыққан китабын [13] оқығанды түсинемиз. Китап сегиз бөлимнен тұрады, К.Райхлдың «Едиге» каракалпак халқының ауызеки эпосы» атлы кириспеси, Жумабай жыраў вариантының латын имласы менен жазылған каракалпакша тексти, ағылшын тилиндеги аўдармасы, тексттиң сөзлиги, комментариясы, библиографиясы, каракалпаклар турмысы ҳаққында тарийхта бар мағлыўматлар менен глоссарий, Жумабай Базаровтың «Едиге» эпосын атқарған видео дискети берилген. Демек, жыраў өнери толық түрде жазып алынды, деп айтсақ болады. Эпосты халыққа усылай берий-бизин илимимизде биринши рет иске асып отыр [4].

К.Райхлдың «Едиге» эпосы бойынша бул илимий изерт

Әдебиятлар

1. Айымбетов Қ. Халық даналығы. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1968; Алламбергенов К. Қарақалпак халық дастаны «Едиге». - Нөкис: «Билим», 1995; Алымов А. Қарақалпак лиро-эпикалық дастанлары. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1983; Әлиев А. «Мәспатша» дастанының вариантлары хәм оның атқарыўшылары. // «Әмиўдәрйя», №1, 1965; Бахадырова С. Китабы дедем қорқыт, «Алпамыс», «Қоблан», «Едиге» дастанлары хәм ҳәзирги әдебият хаққында ойлар. - Нөкис: «Билим», 1992; Дәуқараев Н. Шығармаларының толық жыйнағы, 2-том, Ауызеки халық творчествосы. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1977; Жақсымова Х. Қарақалпак халық дастаны «Осуп-Ахмет». Канд. дисс.авторф.-Ташкент: 2010; Максетов Қ. Қарақалпак қахарманлық дастаны «Қырық қыз». - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1962; Максетов Қ. Қарақалпак қахарманлық дастанларының поэтикасы. -Ташкент: «Фан», 1965; Низаматдинов Ж. Қарақалпак халық дастаны «Ер Шора». Канд. дисс. авторф.-Нөкис: 2002; Палымбетов К. «Қорқыт ата» хәм каракалпак қахарманлық дастанлары. -Нөкис: «Билим», 2013; Сағыйтов И. Қарақалпак халқының қахарманлық эпосы. -Нөкис: ҚКМБ, 1963; Хошнйазов Ж. Қарақалпак қахарманлық дастаны «Алпамыс». - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1992.
2. Алламбергенова Г.К. Каракалпак эпосларының сырт еллерде үйренилиўиниң басы бир мәселелери. //«Илим хәм жәмийет», № 2, 2015; Каракалпак халық дастаны «Едиге» узақ-жақын сырт ел алымлары нәзеринде. //«Илим хәм жәмийет», № 3, 2015; Some issues of the comparative-typological method. //«Илим хәм жәмийет», №2, 2016; Миф, ертеқ хәм дастан. //«Әмиўдәрйя», 2015, № 5, № 6; III. Ұәлиханов хәм каракалпак эпослары. «Халық ауызеки дәретийшилиги миллий хәм улыўма инсаный қәдриятлар системасында» халық аралық илимий конференция материаллары. -Нөкис: 2015; Каракалпак эпосларын типологиялық салыстырып үйрениўдиң геипара мәселелери. / «Еш олимлар ва талабаларниң «XXI асп-интеллектуал авлод аспри» илимий-амалий анжуман материаллары. -Нүкус: 2016.
3. Алламбергенов К. Ер Едиге, «Едиге» дастаны, Алтын Орда хәм Маўараўннах тарийхының геипара мәселелери. -Нөкис: «Билим», 2017.
4. Бахадырова С. Жумабай жыраў Базаров жырлаған каракалпак халық дастаны «Едиге» ағылшын тилинде. /«Еркин Қарақалпақстан», 13-ноябрь 2008-жыл, №137 (18663); Каракалпак жыраўы халқымызды дүньяға танытпақта. /«Еркин Қарақалпақстан», 9-июнь 2015-жыл, №70 (19688).
5. Беляев И.А. О поэме «Қоблан». - Протоколы заседаний и сообщений Закаспийского кружка любителей археологии и истории Вос-тока. Вып.3.-Ашхабад: Типография Александрова, 1917.
6. Валиханов Ч. Записки русского географического общества. Отдел этнографии, том XXIX. -С.Петербург: 1904.
7. Вамбери Г. Түрк халықларының этнологиялық хәм этнографиялық байланыслары туўралы. -Лейпциг: 1855; Путешествию по Средней Азии. -Москва: 1968; Очерки Средней Азии. Дополнение к. «Путешествию по Средней Азии» (2 изд). -Москва: 1874.
8. Гладышев, Муравин. Поездка из Орска в Хиву и обратно (Издана Н.В.Ханьковым). -С.Петербург: 1851; Рычков П. История Орен-бурской губернии, // «Сочинения и переводы», 1759; Березин И.Н. Турецкая хрестоматия. -С.Петербург: 1860.
9. Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос. -М.-Л.: «Наука» ЛО. 1974.
10. Камалов С. Вамбери каракалпаклар туўралы. «Хабарнама» журналының 4-санына қосымша. -Нөкис: 1995.
11. Максетов Қ. Каракалпак халқының көркем ауызеки дәретелери. -Нөкис: «Билим», 1996.
12. Максетов Қ. Каракалпак фольклористикасы. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1989.
13. Райхл Карл. Tyurkckiy epos. -М.: Vost.liter, 2008.
14. Самойлович А.Н. Материалы по Среднеазиатско турецкой литературе. / Записи Восточного отделения императорского русского археологического общества. Том. 19. -С.Петербург, 1910.
15. Юсупов О, И.А.Беляевтың архиви хаққында. // «Әмиўдәрйя», 1987, №6

РЕЗЮМЕ

Мақолада қаракалпак эпослариниң чет элларда ўрганилишиниң баъзи масалалари уларниң дастлабки даврларда ўрганилиши мисолида кенг тахлил қилиниб, бунда Ч.Валиханов, Г.Вамбериарниң бу йўналишда олиб борған кузатишларига алоҳида ўрин берилади. Шу асосда мазкур олимлар қаракалпак эпосларини биринчи ўрганувчилар сифатида уни чет мамлакатларга таништиришда катта роль ўйнади, деган илимий хулосаға келинади.

Шу билан бирга, мақолада қаракалпак эпослариниң XX асп ва XXI асп бошларида чет элларда ўрганилиши масалалари кенг ёритилган бўлиб, унда ўша даврларда яшаб, ижод билан шугилланған В.Тўғон, В.М.Жирмунский, К.Райхл каби чет эл олимлариниң дostonларимизни ўрганиши, ташвиқ қилиши масалалари кенг ёритилган. Айниқса, немис олими К.Райхлнинг XX асп охири XXI асп бошларида қаракалпак халқ дostonи «Едиге»ни ўрганиши, нашр қилиши, тадқиқот қилиниши бобидаги хизматларига илимий нуктай назардан холисона баҳо берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы периодизации изучения каракалпакского эпоса в странах ближнего и дальнего зарубежья. Отмечается вклад зарубежных учёных Ш.Валиханова, Г.Вамбери в представлении каракалпакского эпоса в других странах.

Кроме того, статья посвящается вопросам изучения каракалпакских эпосов зарубежными учёными в XX и начале XXI века и анализу научных исследований зарубежных учёных, посвящённых изучению и пропаганде каракалпакских дастанов. Особое внимание уделяется оцен-

ке трудов немецкого учёного Карла Райхеля в конце XX и начале XXI века, посвящённых изучению и публикации каракалпакского народного эпоса «Едиге».

SUMMARY

The article deals with the description of the periods of the development of Karakalpak epos in foreign countries. The author of the article emphasizes the contribution of foreign scholars Sh.Valikhanov, G.Vamberi in introducing of Karakalpak eposes to other countries.

The article is devoted to the issues of study of the Karakalpak epos by foreign scholars in the XX-th and at the beginning of the XXI- st century. There have been analyzed their research works, devoted to the study and propaganda of Karakalpak eposes. Special attention is given to the evaluation of the works of the German scholar Carl Reikhel done at the end of the XX-th and at the beginning of the XXI-st century and devoted to the study and publication of the Karakalpak folklore epos «Edige».

МИФОЛОГИЗМ XX АСР АДАБИЁТИНИНГ ЭНГ ХАРАКТЕРЛИ ҲОДИСАСИ

Б.Жовлиев - мустақил тадқиқотчи

ЎзРФА ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти

Таянч сўзлар: анъаналар, услублар, миллий наср, миллий хотира, миллий озодлик, ташбех, метафора, мифологик идрок, модернизм, мифопоэтика, мифологик космос, миф асри.

Ключевые слова: традиции, стили, национальная проза, национальная память, национальное освобождение, ташбех, метафора, мифологическое восприятие, модернизм, мифопоэтика, мифологический космос, век мифа.

Key words: traditions, styles, national prose, national memory, national liberation, assimilation, metaphor, mythological perception, modernism, mythopoetry, mythological space, century of myths.

Дунё насридаги хилма-хил анъаналар, услублар, оқимлар миллий наср таракқиётига сезиларли таъсир қилади. Зеро, ҳар бир миллий адабиёт ўзаро таъсирларсиз яшай олмайди. Миллий насримиздаги дунё адабиёти шакли ва услубларини ўзлаштириш XX асрнинг 10-15 -йилларида миллий уйғониш, жадидчиликнинг ижтимоий онгга, жумладан, ижодий тафаккурга таъсири ўлароқ янги давр насрининг илк намуналари сифатида яратилган ҳикояларда ҳам сезилади-ки, бу ҳолат адабиётларнинг бир-бирисиз, ўзаро таъсирсиз яшолмаслигини кўрсатади. «Бу жараён бир-биридан узоқ минтақалардаги халқлар бадий адабиётларининг ўзаро алоқалари, таъсири кучайишига омил бўлди ҳамда жаҳон маданиятининг сифат ва мазмун жиҳатдан янги босқичга кўтарилишини таъминлади» [1].

Аслида ҳам ҳар бир янги давр мавжуд воқеликка мос ҳолда етилиб келаётган қарашларнинг ифодаси сифатида намоён бўлади. Адабиёт ижтимоий фикрдан олдинда юргани, ундан илгарироқ етилиб келаётган жараёнлар ва қарашларни акс эттиргани учун ҳам жамиятни эврилишлар, янгиликлар ва ўз навбатида хавф-хатар ҳамда фожеалардан кўп марта огоҳлантирган. Адабиёт тарихида бунга мисоллар кўп. Энг ёрқин мисол Ф.Кафканинг «Жазо колонияси» ҳикояси, десак муболага бўлмайди. Ушбу асардаги жазолаш усули бу ёзувчининг башорати эмас, балки ижтимоий онг остида, инсон табиатида пайдо бўлаётган фашизмни олдиндан илғай билганини Ғарб адабиётшунослари қайта-қайта таъкидлайдилар [2].

Адабиёт даврнинг ҳали ўзини намоён қилмаган, лекин оммавий онгостида ўзини кўрсата бошлаган тўлғонишларини анча олдин илғайди, ҳали булар воқеликка айланмасдан кенг миқёсда ўзини кўрсатмасдан турибоқ бадий ҳодисага, бадий образга, бадий таъсирга айланиб, ижтимоий фикрга туртки беради. Бу ҳолатни биз Ғарб адабиётида XIX аср охири ва XX асрнинг биринчи ярмида, XX аср ўрталарида Лотин Америкаси адабиётида кўрамыз.

«Нафсиламб, ҳар қандай санъат ва тарих ўртасида чамбарчас боғлиқлик мавжуддир. Тарихий жараёнлар тарихчи олимлар томонидан қайд қилинади: бўлиб ўтган муҳим воқеа ва ҳодисалар аниқланади, уларнинг ўзаро алоқдорлиги, ўзаро таъсир ва муносабатлари талкин қилинади, ўтган сиёсий ва ижтимоий концепциялар атрофлича ўрганилиб чиқилади. Аммо узоқ ва яқин ўтмишнинг ҳаққоний қиёфасини, оддий кишилар ҳаётида кечган воқеалар, тарихий шахслар ҳақидаги тасаввурларни, бошқача қилиб айтганда – умумий тарихий онгни тарихчилар шакллантира олмайди. Бу муҳим аҳамиятга молик мураккаб жараённи фақат санъат ва адабиёт асарларидагина батафсил ифодалаш мумкин бўлади», - дейди адабиётшунос олим М.Холбеков [3].

Миллий хотира — бу фақат тарихнинг ўзи эмас, бу миллатнинг ўз илдизи билан боғлаб турадиган ва шу билан унинг келажигини кўрсатадиган ришта ҳам. Ёзувчи Чингиз Айтматов ижодидаги ана шу хусусиятни Назар Эшонқул «Маънавий ҳаёт» журналида чоп этилган «Хотира ва келажак хавотири» мақоласида шундай изоҳлайди: «Асардаги (*«Асрга татиғулик кун» романи кўзда тутиляпти.*) манкурт афсонасига, Тансиқбоев каби образларга эътибор берилса, асар тўлиғича ўз даврида миллий озодлик ғояси билан суғорилганини кўриш мумкин. Чунки миллий озодлик кураши – бу миллат ўзини англаш курашидир, бу ўз ўтмишига, ўз тарихига эга бўлиш, шунга муносиб яшаш учун курашдир.

Шунинг учун ҳам бу асар бутун бошли истиклол арафасидаги авлоднинг уйғонишига туртки берганди, дейиш юз карра ҳақиқат. Айнан шунинг учун ҳам 80-йиллар охири, 90-йиллар бошида миллий республикаларда миллат ва халқлар эрк, мустақиллик истаб кўчага чиққанлар «Биз манкурт эмасмиз!», деган шiorларни ёзиб олишганди. Шунинг ўзиёқ Чингиз Айтматов ўз даври ижтимоий фикрига қанчалик таъсир қилганини англаш қийин эмас» [4]. Бу фикрни «адабиёт ижтимоий фикрга қанчалик таъсир қалганини» билиш мумкин, деб ўқисак ҳам бўлади.»

Миллий озодликка интилиш, умуман, ўша давр миллат ва инсон эрки ҳақидаги бор гапни айтиш эҳтиёжи миллий адабиётларда янги усуллар, янги йўллар, янги ташбехлар, янги метафоралар топишга замин яратди. Дунё адабиётининг энг илғор, ўзини оқлаган усул ва услубларини миллий адабиётда синаб кўриш, сўз санъатини дунё билан бўйлаштириш даври бошланди. Шунга кўра, ўтган асрнинг 80-йилларида адабиётга кириб келган дунё адабиёти оқимлари ва анъаналари ҳам шу даврнинг адабий эҳтиёжи эди.

Бу ҳолат юртимизда биринчидан, шўро тузумининг мафкуравий биқиклигидан ва социалистик реализм методидан безиган адибларнинг янги йўл, янги усул излаши билан боғлиқ бўлса, иккинчи томондан, йиғилиб қолган ижтимоий муаммоларга жавобни дунё фалсафасидан излашга бўлган интилиш самараси эди. Бинобарин, айна давр тўлиқ маънода, нафақат адабиёт ёки санъатда, умуман, ижтимоий тафаккурда ҳам янгилинишга эҳтиёж сезарди. Буни вақтида илганган зиёлилар, адиблар дунё адабиёти, дунё фалсафасини кенг миқёсда ўргана бошладилар ва ўз асарларига татбиқ этишга киришдилар.

Ҳар бир даврнинг ўз дарди, адабиётга муҳрланиши лозим топилган гаплари, изтироблари бўлади. Табиийки, ҳар бир ижодкор буни ўзича қабул қилади ва ўз дунёқараши, сўзга муносабатидан келиб чиқиб ўзига хос тасвирлайди.

Ўтган асрнинг 70—80-йилларида ўзбек зиёлилари ўртасида дунё адабиётида мифологизмнинг